

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YIL 6, SAYI 12, BAHAR 2020

Arş. Gör. Murat ASLAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Van/TÜRKİYE
murataslan@yyu.edu.tr
ORCID

**HURÛFÎ ŞAİR ARŞÎ'NİN
NESİMÎ'NİN GAZELLERİNE
NAZİRELERİ**

HURUFİ POET ARŞİ'S NAZİRES
TO THE NESİMİ'S LYRICS

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 25.11.2019	Received Date: 25.11.2019
Kabul Tarihi: 05.02.2020	Accepted Date: 05.02.2020
Yayımlanma Tarihi: 01.04.2020	Date Published: 01.04.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Aslan, Murat. "Hurûfî Şair Arşî'nin Nesîmî'nin Gazellerine Nazîreleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Sayı 12, Bahar 2020, s. 200-219.

Aslan, Murat. "Hurufi Poet Arşî's Nazires to The Nesimi's Lyrics", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 12, Spring 2020, p. 200-219.

hikmet.650726

Arş. Gör. Murat ASLAN

ŞAİR ARŞİ'NİN NESİMİ'NİN GAZELLERİNE NAZİRELERİ

HURUFİ POET ARŞİ'S NAZİRES TO THE NESİMİ'S LYRICS

ÖZ

Hurûflilik, XIV. yüzyılın İran'ında ortaya çıkan İslam temelli mistik bir akımdır. Bu akım, kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin Timurlular tarafından idam edilmesinden ve takipçilerine baskı yapılmasından sonra Hindistan, Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'ya yayılmıştır. Hayatını kurtarmak ve Hurûflilik düşüncesini yaymak üzere Anadolu'ya gelen Hurûflilerin en önemlilerinden biri Nesîmî'dir.

Nesîmî, XIV. yüzyıl divan şairidir. I. Murad döneminde Bursa'ya kadar gelmiş, propagandalara başlamıştır; ancak o, Hurûfî olmasından dolayı Anadolu'da benimsenmemiştir. Bu yüzden çok geçmeden Halep'e gitmiş ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Nesîmî, gerek samimi üslûbu ve gerek şiirindeki yetkinlik sebebiyle divan şairlerini etkilemiştir. Bununla beraber, Nesîmî'den en çok etkilenenler, onunla aynı inancı ve düşünceyi paylaşanlar olmalıdır.

Bu çalışmada, XVI. yüzyıl Osmanlı sahası divan şairlerinden Hurûfî Arşî'nin şiirlerinde Nesîmî etkisi biçim ve içerik açısından incelenecektir. Bunun için, Arşî'nin Nesîmî'nin gazellerine yazdığı nazireler tespit edilmiş ve inceleme bu şiirler üzerinden yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması ve şerh yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arşî, Nesîmî, Hurûflilik, divan, nazîre.

ABSTRACT

Hurufism is an Islamic-based mystical movement that emerged in the Iranian in the XIV. century. This movement spread to India, Syria, Iraq, Egypt and Anatolia after the execution of its founder, Fazlullah Esterâbâdî, by the Timur and pressure on their followers. One of the most important of the Hurûfis who came to Anatolia to save his life and spread the idea of Hurufism was Nesîmî, who was the caliph of Fazlullah Esterâbâdî.

Nesîmî is a divan poet in the XIV. century. In the period of Murad I came to Bursa and started to propagandas; however, he was not adopted in Anatolia because he was Hurufî. Soon he went to Aleppo and continued his activities there.

Nesîmî influenced divan poets both due to their sincere style and competence in poetry. However, those most affected by Nesîmî should be those who share the same belief by him.

In this study, XVI. In the poems of Hurûfî Arşî, one of the Ottoman poets of Ottoman Empire, Nesîmî effect will be examined in terms of form and content. For this purpose, the gaze of the Nazire written by Arşî to Nesîmî was determined and the examination was made through these poems. Literature search and annotation method were used as the research method.

Keywords: Arshî, Nesîmî, Hurufism, divan, nazîre.

Giriş

Hurûfilik, XIV. yüzyılın İran'ında ortaya çıkan, temelinde İslam inancı olan, Fazlullah Esterâbâdî'nin öncülüğünü yaptığı mistik bir akımdır. Bu akıma göre bütün mevcûdât, Allah'ın “Kün!” emriyle yaratıldığından dolayı, sestem zühür etmiştir (Gölpınarlı, 1969: 145; AnaBritannica, 1994: 81).

Hurûfilik düşüncesine göre, isim ile müsemma birdir ve mevcûd seslerin tümü olan Fars alfabesindeki 32 harfin karşılığı 32 ses, Allah'ın hem ismi hem de sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13). Dolayısıyla 32 harf, Allah'ın bizzat kendisidir. Bu sebeple Hurûfiler, varlığın bütün sırrını Fars alfabesinin 32 harfinde ve bu alfabenin içerisinde bulunan Arap alfabesinin 28 harfinde ararlar. Bu konuda Fazlullah Esterâbâdî şöyle der: : “Âdem'in hatt-ı istivâsı üzerine otuz iki kelime ve yirmi sekiz kelime-i ilâhîyi okuyasın ve otuz iki kelime-i ezeli-i ebedîyi bilesin ve anlayasın ve onun ihâtasın cümle eşyâda ve ol kelâmın kıdemini göresin ve bilesin” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 57).

Fazlullah Esterâbâdî, bütün harflerin aslında tek bir harf olduğunu ve hepsinin de bir noktaya dayandığını söyler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 128-129). Hasan Hüseyin Ballı'nın vahdet-i vücûd düşüncesini Hurûfilik'in merkezine yerleşirmesi, bundan dolayıdır (Ballı, 2012: 381).

Timurlular tarafından Fazlullah Esterâbâdî'nin, fikirleri zararlı bulunup idam edilmesinden, İran ve Azerbaycan'daki tüm takipçilerinin de baskı altına alınmasından sonra Hurûfiler Hindistan, Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'ya gelenlerden en önemlileri, Fazlullah Esterâbâdî'nin halifelerinden Aliyyü'l-A'lâ ve Nesîmî'dir. Bu kişiler, hayatlarını kurtarmanın dışında Hurûfilik düşüncesini yaymak gibi bir misyona da sahiptirler (Aslan, 2019: 17-18).

Nesîmî, Anadolu'da Hurûfilik'i yaymaya yönelik faaliyetlerini şiir aracılığıyla yürütmeye çalışmış, böylece divan edebiyatının en önemli şairlerinden biri hâline gelmiştir. Ne var ki o, düşüncelerinden dolayı burada pek iyi karşılanmamıştır. Hatta, onun Hacı Bayram-ı Veli ile görüşme talebi, kendisinin Hurûfî olmasından dolayı reddedilmiştir. Bu nedenle Nesîmî, çok geçmeden Anadolu'yu terk edip Halep'e gitmiş ve oradaki Hurûfilere şeyhlik yaparak faaliyetlerine devam etmiştir (Bilgin, 2007: 3-4; Ayan, 1990: 31). Bir süre sonra ise düşüncelerinden ve inancından dolayı Halep müftüsünün fetvasıyla derisi yüzülmek suretiyle idam edilmiştir (Ayan, 1990: 31-32).

Nesîmî, Türkçe yazan ve şiirlerini duygusal açıdan oldukça coşkulu, inanç açısından ise samimi bir şekilde oluşturan bir şairdir (Ayan, 1990: 34). O, düşünceleri ve inancı uğruna, Hallâc-ı Mansûr gibi, canını fedâ etmekten kaçınmamıştır.

Hurûfilik, Nesîmî'nin talebesi Refîi sayesinde Balkanlara yayılmıştır (Ballı, 2010: 170). Çok geçmeden Osmanlı coğrafyası; Feriştetoğlu, Muhîti, Misâli ve

Vîrânî Abdal gibi kendi Hurûfî şair ve müelliflerini yetiştirmiştir. Bunlardan biri de Arşî'dir.

Arşî, XVI. yüzyıl Osmanlı sahası divan şairlerindedir. 970/1562-1563 yılında doğmuş ve 1030/1620-1621'de vefat etmiştir (Kahraman, 1989: 4; Usluer, 2009a: 94; Aslan, 2019: 21). Şairin hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Şuarâ tezkirelerinde biri Yenipazarlı diğeri ise Tireli olmak üzere iki farklı Arşî'den söz edilse de bunların Hurûfî Arşî olmaması ihtimali oldukça yüksektir (Aslan, 2019: 21-22). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin "Arşî (Hurûfî)" maddesinde üçüncü bir Arşî'den bahsedilmesi ve söz konusu Arşî'nin Hurûfî olmak açısından diğerlerinden ayrıldığı ifade edilmesi, bu yargıyı kanıtlar mahiyetindedir (1977: 162). Bundan dolayı şair hakkındaki bilgilerimiz için en güvenilir kaynak, onun *Divan*'ından ibarettir.

Şiirlerinden anladığımız kadarıyla Arşî, Hurûfîliğe son derece bağlı bir şairidir. Arnavutluk'un Ergirikasrı kasabasında, bir Bektâşî tekkesinde Muhîti'nin mürididir ve şeyhinin ölümünden sonra tekke postnişinliğine büyük ihtimalle kendisi geçmiştir. O, Hurûfîlik inancını ve düşüncesini Bektâşîlik kisvesi altında yaşayanlardan biri olduğu için, *Divan*'ındaki şiirlerin önemli bir bölümü Hurûfîlikle alakalı iken bir kısmı da Bektâşîlikle alakalıdır. Bununla beraber, her iki inanç ve düşünceyi içinde barındıran şiirler yok denecek kadar azdır. Bir başka deyişle, şairin şiirlerinde Hurûfîlik ve Bektâşîlik, birbirlerine karışmadan, ayrı vaziyette dururlar (Aslan, 2019: 213).

Hurûfî Arşî, XIV. yüzyıl Azerî sahası divan şairi Nesîmî'den hem düşünce ve inanç hem de şairlik yönünden şüphesiz ki etkilenmiştir. Bu etkilenmenin en önemli sebebi, Nesîmî'nin Hurûfî önderlerinden biri olmasıdır.

Bu çalışma, Arşî'nin şiirlerindeki Nesîmî etkisini, nazireler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun için; *Nesîmî Divanı*'nda ve *Arşî Divanı*'nda redif, kafiye, aruz ölçüsü ve konu bakımından birbiriyle örtüşen şiirler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Araştırma, divanlardaki gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerle sınırlandırılmıştır.¹

Araştırmalarımız esnasında, *Arşî Divanı*'nda, Nesîmî'nin dört gazeline yazılmış beş adet nazire tespit edilmiştir. Bu gazeller biçim ve içerik açısından karşılaştırmalı olarak tek tek incelenecek, böylece Hurûfî Arşî'nin şiirlerinde Fazlullah Esterâbâdî'nin halifelerinden Nesîmî'nin etkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

¹ Kullanacağımız metinler, Hüseyin Ayan'ın hazırladığı, 1990 yılında Akçağ Yayınları tarafından basılan *Nesîmî Divanı* ile Bahattin Kahraman'ın 1989 yılında yüksek lisans tezi olarak sunduğu, henüz yayımlanmamış *Arşî Divanı'nın Tenkidli Metni I-II*'dir.

1. Birinci Nazîre

Nesîmî'nin Gazeli²:

Ârif-i lâ-mekân otuz ikidir

Sâhib-i cism ü cân otuz ikidir

Aç gönül gözünü vü yüzüne bak

Kim yakîn bî-gümmân otuz ikidir

Yüzün Ümmü'l-kitâbın âyâtı

Ne sayarsın hemân otuz ikidir

Sidretü'l-müntehâ anun aksâmı

Sayar irsen ayân otuz ikidir

Vayh ü ilhâm yâ nebiyy ü velî

Âşikâr u nihân otuz ikidir

İndi İsa götürdü şirk ü nifâk

Bil ki sâhib-zamân otuz ikidir

Der Nesîmî ki sûret ü ma'nî

Şerh ile hem beyân otuz ikidir

² Nesîmî Divanı'ndaki 115 numaralı gazel.

Arşî'nin Nazîresi³:*Dil-berân-ı cihân otuz ikidür**'Âşıkân-ı zamân otuz ikidür**Bulmaga sırr-ı vahdet-i zâtı**Tâlibe tercemân otuz ikidür**Yetmiş ikide erba'în sırrın**Fehm iden 'ârifân otuz ikidür**حاکف u hilkatin geyen Hakdan**'Ârife nükte-dân otuz ikidür**Cümle şeyde sıfât-ı hayy-i kadîm**Eyle ihsâ hemân otuz ikidür**Femm-i fiskıyyede olan cârî**Âb-ı şâdurvân otuz ikidür**Cennet ehline 'Arşiyâ Hakdan**Hûriyân-ı cinân otuz ikidür*

Görülüyor ki her iki şiir de bahr-i cedîdden fe'ilâtün/mefâ'ilün/feilün aruz kalıbıyla yazılmıştır. Yine, her iki gazel yedişer beyitten oluşmaktadır. Kafiyeleri “-ân” harfleriyken (kafiye-i müreddefe) redifleri “otuz ikidür” kelimeleridir. Bu redif, şiirin Hurûfilikle alakalı olduğunu göstermektedir; çünkü Hurûfiler, varlığın sırrını Fars alfabesindeki otuz iki harfte ararlar. Burada, incelediğimiz ve daha sonra

³ *Arşî Divanı* 'ndaki 58 numaralı gazel.

inceleyeceğimiz şiirlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, Hurûflerin harf ve varlık münasebetine dair düşüncelerine ayrıntılı bir şekilde yer vermeyi gerekli buluyoruz.

“Hurûfî felsefesinde mevcudat, Allah’ın kelamından başka bir şey değildir” (Usluer, 2009b: 1053). Bundan dolayı Hurûfler her şeyde 28 ve 32 harfin işaretlerini bulmaya, böylece Allah’ı görmeye çalışırlar. Hz. Âdem’in vücûdu, Hurûflik anlayışının merkezini işgal eder; çünkü Hurûfliğe dair pek çok konu, onun vücûdu üzerinden açıklanır (Aslan, 2019: 7). Meselâ; Allah Hz. Âdem’i kendi suretinde yaratmış, bu nedenle onun yüzüne hatlar vasıtasıyla 28 ve 32 harfi yazmıştır; böylece O, kendisini Hz. Âdem suretinde göstermiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 175-183). Her şey ilahi isimler olan 28 ve 32 harften yaratıldığı ve Hz. Âdem de Hurûflik düşüncesinde ism-i a’zâm olduğu için, Hz. Âdem’i bilen tüm varoluşun bilgisine ulaşır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 221). Bakara suresinin 31. ayetine göre Allah, Hz. Âdem’e 28 ve 32 harften oluşan ilahi kelimeleri, yani mevcut bütün isimlerin bilgisini, bizzat öğretmiştir (Bashir, 2013: 51). Tüm hakikatin 32 harften ibaret olması dolayısıyla Hz. Âdem, içinde her şeyin yazılı bulunduğu *Levh-i Mahfûz*’dur ve Cebrâil *Kur’an*’ı Hz. Âdem’in yüzünden okuyarak Hz. Muhammed’e öğretmiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 404).

Yüz, harflerin apaçık görüldüğü en önemli mahaldir. Öyle ki, *Nesîmî Divanı*’nda Hurûflikle alakalı beyitlerin büyük bir kısmı yüz hakkındadır (Aslan, 2019: 209). Bir saç, iki kaş ve dört kirpik, doğuştan gelen ümmî hatları oluşturur. Bu yedi hattın her biri anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan meydana geldiği için yüzde 28 adet hat vardır ve bu hatlar Arap alfabesindeki 28 harfe karşılık gelir. Eğer yüzü ortadan ikiye dikey bir biçimde kesen istivâ hattı geçerse saç hattı ikiye ayrılır ve sekiz hat meydana gelir ki bu durumda yüzde dört tane sekiz yani 32 hat meydana gelir. Bu ise, Fars alfabesindeki 32 harfin karşılığıdır (Âmiloğlu, 2014, 56; Usluer, 2009a: 280; Aksu, 1995: 278). Yalnızca erkekte olup kadında bulunmayan ebî hatlar ise iki sakal, iki bıyık, iki burun içi kılı ve dudak altında bulunan anfekeadan oluşur (Gölpınarlı, 1989: 18). Bunların da sayısı yedidir ve bu hatlardan 28 ve 32 harfe ulaşmak için yapılan hesaplama, tıpkı ümmî hatlardaki hesaplama gibidir. Bir diğer hesap ise şöyledir: Yedi adet ümmî ve yedi adet ebî hat vardır. Bu hatlar, eğer mahalleri ile toplanırsa 28 sayısı elde edilir ki Arap alfabesindeki harflerin karşılığıdır. Eğer istivâ hattı geçerse saç ve anfeke hattı ikiye bölünür, böylece 16 hat meydana gelir. Bu 16 hat, mahalleri ile toplanırsa 32 sayısı elde edilir ki bu sayı Fars alfabesindeki harflerin karşılığıdır (Âmiloğlu, 2014: 56-57).

Yüzün dışındaki pek çok şeyde de 28 ve 32 harf görünür. Kainatın altı günde yaratılması, aslında her şeyin ilahi harflerden meydana geldiğine delalet eder. Şöyle ki: “... her gün 12 saattir ve altı gün 72 saat eder. Bu ise, 28 harfin eczasındaki harflerin sayısına eşittir” (Aslan, 2019: 11). Feleğin 360 derece olması, 28 ile 32 harfin toplamının altı yaratılış günü ile çarpılmasına eşittir. Hz. Âdem’de bulunan 360 kemiğin ilahi harfler açısından hesaplanması da, tıpkı feleğin derecelerinin hesaplanması gibidir. Yedi kat gök, yedi ümmî hatta karşılık gelir. Ayın menzilleri, Arap alfabesindeki harflerin sayısı kadardır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 239-247). İki elin parmaklarında toplam 28 boğum bulunur, bu da 28 harfin bir belirtisidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 524). Kelime-i tevhidde 28 harf bulunur. Eğer bu sayıya

dört şedde eklenirse 32 harf ortaya çıkar (Usluer, 2009a: 422). Görülüyor ki Hurûfîler, her şeyde 28 ve 32 harfin işaretlerini bulmaya; böylece tüm mevcûdâtın esrarına ulaşmaya ve kendisi bizzat harf olan Allah'ı görmeye; nihayetinde hakîkate ermeye çalışırlar.

Hurûfîlikte harflerin kendilerinden ziyade kainattaki mümkün bütün harflerin toplamından ortaya çıkan sayı önemlidir. Meselâ; *Arşnâme Tercümesi*'nde Hz. Âdem'in yüzündeki hatlardan bahsedilirken, bu hatların hangi harflere karşılık geldiğine değil, hatların sayısı ile harflerin sayısının eşitliğine vurgu yapılır (Âmiloğlu, 2014: 79). Yine, *Arşnâme Tercümesi*'nde hizada, seferde ve cuma gününde kılınan farz namazların rekatları toplamının 28 ve 32 sayılarına nasıl karşılık geldiğinden bahsedilir; söz konusu namaz rekatlarının hangi harflere işaret ettiğinden bahsedilmez (Âmiloğlu, 2014: 102-103).

Nesîmî'nin birinci beyti, Allah'ın, bizzat 32 harfin kendisi olduğu inancından hareket etmektedir. Mekanı olmayan ârif, Allah'tan başkası olamaz; çünkü yalnızca madde ötesi bir varlık mekandan münezze olabilir. Ayrıca, cismin ve canın –yani her şeyin- sahibi de hiç şüphesiz Allah'tır. Arşî'nin beşinci beyti, Nesîmî'nin birinci beytiyle örtüşmektedir; çünkü şair, burada sonsuz diri olan Allah'ın sıfatının 32 olduğunu söyleyerek, Fars alfabesindeki harflerin sayısı ile Allah'ın zâtı arasında bir ilişki kurmaktadır.

Nesîmî'nin ikinci beytinde, yüzde bulunan 32 harfin aynelyakîne ulaşmak için bir araç olduğu söylenir; çünkü, yüzdeki hatlardan 32 harfe yol bulan, zâtı bizzat harf olan Allah'ı müşahede eder. Bir diğer ifadeyle, Allah'ı görür. Demek ki 32, Allah'ın sırrına ermek için en kısa yoldur. Arşî'nin ikinci beytinde de benzer bir mânâ bulunur. Bu beyitte, 32'nin, Hakk'ın talibi olanlar için, Allah'ın vahdet sırrını tarif eden bir tercüman olduğu ifade edilir.

Nesîmî, altıncı beytinde zamanın sahibinin 32 olduğunu ifade ederken Arşî birinci beytinde zamanın âşıklarının 32 olduğunu söyler. Nesîmî'nin “sâhib-zamân” ile kastedtiği kişi, Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'dir. O, takipçilerince Mehdî ve Mesîh olarak kabul edilir (Gölpınarlı, 1989: 18). Fazlullah'ın, zamanın sahibi olması bundan dolayıdır. Arşî'nin “âşıkân-ı zamân” ile kastedtiği ise Hurûfî topluluğudur. Hem Fazlullah'ın hem de Hurûfîler topluluğunun 32 olması, her şeyin 32 harften yaratılmasından dolayıdır.

Yukarıda açıklanan ortak noktaların haricinde Nesîmî ve Arşî farklı yollardan 32'nin ne olduğuna dair bilgiler vermektedir. Nesîmî'ye göre 32, kitapların anası olan yüzün ayetleridir. Sidretü'l-müntehâ ağacı ise 32 kısımdan oluşur. İster vahiy ve ilham yoluyla gelsin, ister açık ya da gizli olsun, ne varsa 32'den ibarettir. Zamanın sahibi olan Fazlullah 32 harftir. Suret de anlam da 32'den başkası değildir. Arşî'nin gazelinde ise 32, âriflere nükte yapandır. Her şeyde diri ve sonsuz olandır. Fıskiyenin ağzından akan şadırvan suyu 32'den başkası değildir. Cennet hûrileri bile 32 adettir.

2. İkinci Nazîre

Nesîmî'nin Gazeli⁴:

Gönlümün şehri için kim eyledi yağma-yı 'aşk

Saldı âlem mülkine şûr u şer-i gavgâ-yı 'aşk

Çıkdı sırrım 'âleme esrârımı fâş eyledi

Hâlîme hem-dem olaldan dünyede sevdâ-yı 'aşk

Kalmadı nâm u nişânım aşk içinde zerrece

Komuşum nâmus u ârı olmuşum rüsvâ-yı 'aşk

Nutk imiş âlemde mevcûd 'aşk imiş kâim-makâm

Bize gösterdi ezelden menzil ü me'vâ-yı 'aşk

Sen hüimâ-yı lâ-mekânsın kendözünden bî-haber

Gelmedin ta kim göresin menzil-i a'lâ-yı 'aşk

Çık kafesden gelgil ey bülbül gülistân seyrin et

Bas kadem meydân-ı 'aşka göresin bâhçe-yi 'aşk

'Âlemde gevher saçuban neçesi cûş etmişim

Saldı gönlüm cânibine mevcini deryâ-yı 'aşk

⁴ Nesîmî Divanı'ndaki 217 numaralı gazel.

*Vâhidîyyet sâbit oldu 'aşk içinde ârife
Mülk ulûhiyyette oldur vâhid ü yektâ-yı 'aşk*

*'Aşk ile her dem Nesîmî seyr edersen kûh-ı Kâf
Sensin ol âlî mekânda var ise Ankâ-yı 'aşk*

Arşî'nin Nazîresi⁵:

*Başuma pîrâne-ser düşdi yine sevdâ-yı 'aşk
Gönlümi sevdâ-yı zülfi eyledi me'vâ-yı 'aşk*

*Levh-i dilde tan mı kılsam eger meşk-i cünûn
Kâtib-i cânân çeküpdür sîneme tugrâ-yı 'aşk*

*Deşt-i gamda hâbdan bîdâr ider Mecnûnı ger
Gülşen-i kûyında yârün eylesem gavga-yı 'aşk*

*Lezzet-i 'aşkı bilürdi neydüğün Mecnûn-ı gam
Görse kûyında iderken âh-ı vâveylâ-yı 'aşk
Zühd ü takvâ vü vera' bünyâdı oldı târ u mâr
Ceşm-i gamzen uralı cân mülkine yagmâ-yı 'aşk*

*Mest ü rindi cân-feşân itdi dil-i dîvânemi
Çeşm-i hun-hârûn sunaldan sâgar-ı sahbâ-yı 'aşk*

⁵ Arşî Divanı'ndaki 153 numaralı gazel.

*Püşt-i pâ ursam ne gam dünyâ vü mâ-fihâya ben
Çün bana Hakdan müsellemler oldu istignâ-yı 'aşk*

*Ka'be-i küyünü yârun tavf idüp her subh u şâm
Zikrüm olmuştur dilümde vâ-yı 'aşk evvây-ı 'aşk*

*Lâ-mekân mülkini seyr itsem 'aceb mi 'Arşiyâ
Çünkü Kâf-ı dilde kurdı 'aşiyân 'Ankâ-yı 'aşk*

Her iki şiir de fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün aruz kalıbıyla yazılmış olup dokuzar beyittir. “-â” şiirlerin kafiyelerini oluştururken “-yı 'aşk” redifini oluşturmaktadır. Bu redif, gazellerin âşıkâne olduğunu göstermektedir. Bu gazeller, görünüşte Hurûfîlik inanç ve düşüncesinden olabildiğince uzaktırlar. Öyle ki, şairlerin Hurûfî olduğunu bilmesek, beyitlerde söz konusu inanç ve düşünceye dair neredeyse –Nesîmî'nin dördüncü beytindeki “nutk” kelimesi haricinde- hiçbir iz bulamayız.

Nesîmî'nin “*Vâhidîyyet sâbit oldu 'aşk içinde ârife / Mülk ulûhiyyette oldur vâhid ü yektâ-yı 'aşk*” beyiti, şiirde bahsedilen aşkın ilâhi nitelikli olduğunu düşündürmektedir ki bu aşk, şüphesiz ki Hurûfî düşüncesi üzerinden düşünülmelidir. Hurûfîliğe göre sevicecek, âşık olunacak yegâne varlık Allah'tır. Nefse uymak ve dünyaya dalmak, hakiki âşıklara yakışmayan bir davranıştır. Nitekim Vîrânî Abdal, Risâle'sinde şöyle der: “Hakk birdür, maksûd birdür. Eger Hak'dan gayrı bir nesneyi maksûd idinsen ma'bûdun ol olur. (...) Ehl-i fakr olan 'âşıklar tâlib-i dünyâ olmaz ve tâlib-i dünyâ olmayan tamâ' kılmazve ehl-i nefis ve ehl-i tekebbür olmaz” (Vîrânî Abdal, 2014: 147). Arşî'nin naziresinde ise makta' beyti, söz konusu aşkın ilâhi niteliğini açığa vurmaktadır; çünkü beyitte âşığın 'lâ-mekân' (mekansızlık) ülkesini seyretmesi, gözünü yalnızca Allah'a çevirdiğini göstermektedir. Nitekim mekandan münezzehtir olan varlık Allah'tan başkası olamaz.

İki gazel arasındaki benzerliklere baktığımızda şunları görürüz: Nesîmî, birinci beytinde sevgilinin gönül ülkesini yağmaladığından bahsederken Arşî beşinci beytinde gönül ülkesindeki aşk yağmasını sevgilinin yan bakış askerinin çıkardığını ifade ederek Nesîmî'nin hayalini ayrıntılandırmaktadır.

Nesîmî, altıncı beyitte gül ile bülbül hikayesine telmihte bulunurken Arşî tercihini *Leylâ vü Mecnûn* hikayesinden yana kullanır. Nesîmî, aşkın vahdete ulaştırıcı yönüne dikkat çekerken Arşî ise aşkla beraber gelen çilelere ağırlık

vermektedir. Her iki gazelin makta' beytinde Kâf dağı ile Ankâ kuşu anılmaktadır⁶. Nesîmî, eğer Kâf dağınyı seyrederse, oradaki aşk Ankâ'sının kendisi olduğunu söyleyerek, aşkta ne kadar büyük bir merteye elde ettiğini anlatmak istemektedir. Oysa Arşî, Kâf dağınyı kendi gönlü olarak, Ankâ kuşunu ise aşk olarak düşünmekte, Ankâ'nın Kâf dağına konmasını âşık olmak şeklinde yorumlamaktadır.

Her iki şiirde ortak olan aşkla ilgili tamlamalar şunlardır: *me'vâ-yı 'aşk*, *gavga-yı 'aşk*, *yagmâ-yı 'aşk* ve *'Ankâ-yı 'aşk*.

3. Üçüncü ve Dördüncü Nazîre

Nesîmî'nin Gazeli⁷:

Vücûd-ı Mustafâ esmâ değil mi

Bu sırrı bilmeyen a'mâ değil mi

Müsemmâdır hafâ-yı kenz-i mahfî

Şuhûd-ı kenz-i Hak ahfâ değil mi

Kitâb-ı hel etâ vü sırr-ı tenzîl

Kaşınla zülfün ev ednâ değil mi

Tekarrab yâ habîb el-Hakku minhü

Vücûdun mescid-i Aksa değil mi

Semâvât ile erzıyyâtı bil kim

Medâr-ı lâm u bî a'lâ değil mi

⁶ Kâf dağı, “yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Anka ile birlikte anılır” (Pala, 2011: 248).

⁷ *Nesîmî Divanı* 'ndaki 428 numaralı gazel.

*Zuhûr-ı nûr-ı İbrâhim ü Hâşim
Be-dîn-i Mustafâ edhâ değil mi*

*Tecellî-i cemâl-i lâ-mekânı
Mesâf-ı Hak yüzün esfâ değil mi*

*Temennâ-yı likâ-yı Hak te'âlâ
Mezâhir kiblesi evlâ değil mi*

*Cemâl-i Mustafâ gördü Nesimî
Yüzün evhâ ve ma evhâ değil mi*

Arşî'nin Üçüncü Nazîresi⁸:

*Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi
Beyân-ı 'ilmü'l-esmâ degül mi*

*Güneş magribden olmak âşikâra
Zuhûr-ı Fazl-ı bî-hemtâ degül mi*

*Okundi 'arş-ı الرحمن طه
Zi-vech-i Fazl-ı Hak zîbâ degül mi*

*Cemî'-i enbiyânun bildi râzın
Kamudan rif'ati a'lâ degül mi*

⁸ Arşî Divanı'ndaki 281 numaralı gazel.

*Hayât-ı câvidân irgürdi kevne
Kelâm-ı mu'ciz-i 'Îsâ degül mi*

*Vasıyy-ı mutlak-ı Fazl-ı Hudânun
'Aliyy-i 'Âli-i A'lâ degül mi*

*Ser-i kûyında 'Arşî Fazl-ı Hakkun
Fütâde bî-ser ü bî-pâ degül mi*

Arşî'nin Dördüncü Nazîresi⁹:
*Kanâ'at kenzü'l-yefnâ degül mi
Tevekkül menzil-i a'la degül mi*

*Murâd olan fakîr-i nâ-murâda
Cihân halkına istignâ degül mi*

*Geçenler hây u hûyından cihânun
Tecerrüd tahtına Dârâ degül mi*

*İdenler kûşe-i 'uzletde mesken
Emîn ü 'âkıl ü dâna degül mi*

*Hevâ-yı nefsün ardınca dem-â-dem
Düşenler esfel ü ednâ degül mi*

⁹ *Arşî Divanı* 'ndaki 282 numaralı gazel.

Ta'alluk dâmenin kat' eyleyenler

Ferâgat mülkine bâbâ degül mi

Gönül virmez denî dünyâya 'Arşî

Bülend-i himmeti a'lâ degül mi

Üç gazelin aruz kalıbı da mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün'dür; ancak Arşî'nin gazelleri yedişer beyit iken Nesîmî'nin gazeli dokuz beyitten oluşmaktadır. Şiirlerin kafiyesi “-â” harfiyken redifi “degül mi” kelimesinden ibarettir.

Nesîmî, gazelinin birinci beytinde Hz. Muhammed'in vücudunu esmâ –yani 32 harf- olarak anlatır. Arşî'nin beytinde geçen Fazl-ı Hak, Fazlullah Esterâbâdî için kullanılan bir tamlamadır (Aslan, 2019: 35). Demek ki o, 281 numaralı gazelinin birinci beytinde Fazlullah Esterâbâdî'nin vücudunu ilmü'l-esmâ'nın açıklaması olarak tarif eder. Dolayısıyla Nesîmî'de “esmâ” olarak geçen kelime Arşî'de yerini bu esmânın ilmüne (ilmü'l-esmâ) bırakır; Hz. Muhammed'in yerini ise Fazlullâh Esterâbâdî alır.

Nesîmî'nin 428 numaralı gazelinin birinci beytindeki Hz. Muhammed, Arşî'nin 281 numaralı gazelinin birinci beytinde yerini Fazlullah Esterâbâdî'ye bırakır ve bu durum şiirlerin tamamına yayılır. Nesîmî'nin gazeli, baştan sona dek Hz. Muhammed'in Hurûfî yorumu hakkındadır. Nesîmî'nin şiirinin ikinci beytine göre gizli hazinenin sırrı (hafâ-yı kenz-i mahfi), müsemmâdır (isimlenendir). Beyitte, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, insanı yarattım.” kudsî hadisine telmih vardır. Hurûfîliğe göre esmâ, 32 harften ibarettir. Bu harfler, Allah'ın hem sıfatı hem de ismidir (Aslan, 2019: 7). O halde Allah, müsemmâdır. Bununla beraber, şiir Hz. Muhammed hakkında olduğu için, müsemmâ ile kastedilenin Hz. Peygamber olması gerekir. Hurûfîliğe göre esmâ ile müsemmâ aynı olduğundan dolayı müsemmânın 32 harf olduğu söylenebilir. Bu harfler, Hz. Muhammed'in yüzünde hatlar halinde yazılıdır. Bu durumda Hz. Muhammed, müsemmâ olmaktadır. Demek ki şair, beyitte Hz. Muhammed'in yüzünden bahsetmektedir. Şiirin üçüncü beyti, bu düşüncemizin kanıtı mahiyetindedir. Şair, ikinci beyti “Şuhûd-ı kenz-i Hak ahfâ değil mi” diye sorarak tamamlar. Yani, “Hakk'ın hazinesinin şahitliği, en gizli (olan) değil midir?” diye sormaktadır. Bu soru, Miraç hadisesine telmihte bulunur; çünkü Hz. Muhammed, Miraç'ta Allah'ın yüzünü apaçık görmüş, Necm suresinin 9. ayetine göre, O'na iki yay arası kadar yakınlaşmıştır. Şiirin üçüncü beytinde bu ayetten alıntı yapılır: “ev ednâ”. Şair, iki yay arasından Hz. Muhammed'in kaş ile zülfü arasındaki mesafeyi anlar. Kaş ile zülf, beyte göre, aynı zamanda hem vahyin sırrıdır (sırr-ı tenzîl) hem de İnsan suresinin (hel etâ) kendisidir. Kaş ve saçın Hurûfîlikte otuz iki ilahi harfe işaret eden ümmî hatlardan olduğundan bahsedilmişti. Yine Hurûfî inancına ve düşüncesine göre 32 harf, yaratılan her şeyin mayasında olduğu gibi, isim ile müsemmânın bir olmasından dolayı da, bizzat Allah'ın

kendisidir. Bu durumda her şey, tek gerçek 32 harf olmaktadır. Fazlullah Esterâbâdî'ye göre Cebrâil, Hz. Muhammed'e *Kur'an* olarak inen 28 harfi Hz. Âdem'in yüzündeki harflerden okuyup indirmiştir. Demek ki yüz, hakiki *Kur'an*'dır (Aslan, 2019: 177). Kaş ile saçın vahyin sırrı olmasının sebebi budur. İnsan suresinin ilk ayetleri insanın yaratılışı hakkındadır. Asıl yaratılış ise, Allah'ın “Kün!” emriyle, yani ilahi harflerden kef (ك) ve nun (ن) ile olmuştur. Kaş ve zülfün, yani bu hatların işaret ettiği ilahi harflerin, İnsan suresi olması, bununla açıklanabilir.

Nesîmî, yedinci beyitte Hz. Muhammed'in saf yüzünde mekansız yüzün (cemâl-i lâ-mekân) tecellî ettiğini söylemektedir. Mekansızlık ise, cisimden münezze olana, yani Allah'a mahsustur. Demek ki Hz. Muhammed'in yüzünde Allah tecellî eder. Bu husus, Hurûfilikte çok yaygın bir inanıştır; çünkü, Araf suresinin 54. ayeti olan “Rahman arşa istiva etti.” sözü, Hurûfilerce Allah'ın Hz. Adem'in yüzünde tecellî etmesi olarak anlaşılır (Aslan, 2019: 115). Daha önce de bahsettiğimiz gibi Allah 32 harftir ve kudsi hadise göre “Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır.” (Çiftçi, 2014: 3). Yani, Hz. Âdem'in yüzünde, hatlar vasıtasıyla 32 harf olarak belirmiştir. Ancak, 32 harf, her insanın yüzünde bulunmaktadır. Bu durumda Allah, herkesin yüzünde tecelli etmektedir. Allah'ın Hz. Muhammed'in yüzünde tecellî etmesi bundan olsa gerektir. Yine de, gazelde Miraç hadisesine değinildiği göz ardı edilmemelidir. Hurûfilige göre “tâhâ sırrı”, Hz. Muhammed'in Miraç'ta Allah'ın yüzünü görmesidir; çünkü tâ (ط) ve hâ (ه) harflerinin ebced değerinin toplamı 14'tür ki bu sayı yüzdeki ümmî ve ebî hatların toplamına eşittir. Yani, aslında Hz. Muhammed'in Allah'ın yüzünü görmesi, Hurûfilere göre, yüzdeki hatların sırrına ermesinden ibarettir (Aslan, 2019: 128). Bu ise kendi yüzündeki hatların sırrına ermesiyle mümkün olmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed, Allah'ı kendi yüzünde görmüştür. Allah'ın yüzünün Hz. Muhammed'in yüzünde tecellî etmesi, Miraç hadisesiyle ilgili bu Hurûfî yorumuyla da alakalı olabilir.

Arşî'nin 281 numaralı gazelinde ise konu, Fazlullah Esterâbâdî'nin yüzü ve öğretisidir. Onun vücudu, esmâ ilminin bir açıklamasıdır. Güneşin Batı'dan doğması, Hurûfilerce hem Mesîh hem de Mehdî olarak kabul edilen eşsiz Fazlullah'ın zuhurunun bir göstergesidir. Tâhâ suresinin 5. ayetinde ifade edildiği gibi, Allah'ın arşa istivâ etmesi, şiirin üçüncü beytinde, Hurûfilikteki genel inanışa göre Hz. Âdem'in değil de, Fazlullâh Esterâbâdî'nin yüzünde 32 hat olarak belirmesi demektir. Fazlullah, bütün peygamberlerin sırrını bilir. O, kainata sonsuz bir hayat bahşetmiştir; çünkü tek hakikatin ilahi harfler olduğunu öğretmiştir ki *Câvidânnâme*'ye göre harfler sonsuzdur, ezeli ve ebedidirler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 66). O, Hz. İsa'nın mucizeler yaratan sözü gibidir. Aliyyü'l A'lâ, onun en büyük yardımcısıdır. Arşî ise, Fazlullah'ın köyünün başında başsız ve ayaksız bir düşkündür.

Arşî'nin 282 numaralı gazeli, kafiye, redif ve aruz ölçüsü bakımından Nesîmî'nin şiiriyle uyum içinde olsa da, içerik olarak ondan farklıdır. Bu şiirde kanaat, tevekkül, uzlet, nefisten kurtuluş, feragat ve yüksek himmetli olmak gibi konular anlatılır.

4. Beşinci Nazîre

Nesîmî'nin Gazeli¹⁰:

Benim yâr-ı vefâ-dârım gel âhi

Melek sûretli dil-dârım gel âhi

Benim bülbül kimi nâlân ü giryân

Yüzü bâğ ü gülistânım gel âhi

Mahabbet gönlümü yakdı be-gâyet

Kerem kıl zülf-i zünnârım gel âhi

Senin 'aşkın beni dîvâne kıldı

Habîbim mûnisim cânım gel âhi

Gel âhi kim Nesîmî nâ-tivândır

Leb-i la'l-i şeker-bârım gel âhi

Arşî'nin Nazîresi¹¹:

Benüm cân içre cânânum gel ahî

Ten-i efsürdeme cânım gel ahî

Beyân-ı bezm-i 'uşşâk-ı hazîne

Sühan-senc ü sühan-dânum gel ahî

¹⁰ *Nesîmî Divanı*'ndaki 450 numaralı gazel.

¹¹ *Arşî Divanı*'ndaki 307 numaralı gazel.

*Gel ey rûh-bahş-ı mürde-i gam
Dehân-ı şeker-efşânım gel ahî*

*Lebi gonce ruhu gül çeşmi nergis
Kad-i serv-i hırâmânım gel ahî*

*Yetişmez gûşuna âyâ nedendür
Bu denlü âh u efgânım gel ahî*

*Ümid-i vaslun ile haste hâlüm
Ölürsem boynuna kanım gel ahî*

*Esîründür kapunda 'Arşî-i zâr
Benüm devletlü sultânım gel ahî*

Her iki şiir de mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün aruz ölçüsüyle yazılmış olup kafiyelerini “-âr” harfleri oluşturmaktadır. Redifleri ise “-ım gel ahî”dir. Nesîmî'nin gazeli beş beyitten oluşurken Arşî'nin gazeli yedi beyitten müteşekkildir.

Hem Nesîmî'nin hem de Arşî'nin gazelleri tür olarak âşıkâne olup Hurûfî düşünce ve inancından uzaktır. Her iki şâir, sevgiliye “cânım” diye hitap etmektedir. Nesîmî, makta' beytinde sevgilisinin dudağının şeker dağıttığını (şeker-bâr) söylerken Arşî, şiirinin üçüncü beytinde sevgilinin ağzının aynı niteliğe sahip olduğunu farklı bir kelime ile (şeker-efşân) ifade etmektedir. Nesîmî, şiirinin ikinci beytinde sevgilinin yüzünü bağa ve gül bahçesine benzetir. Arşî ise, dördüncü beytinde bu hayali ayrıntılandırır; sevgilinin dudağını goncaya, yanağını güle, gözünü nergise, boynunu ise serviye benzetir. Neticede, tıpkı Nesîmî'nin beytindeki gibi, sevgilinin yüzü adeta bir bağ ve gül bahçesini andırır. Hem Nesîmî hem de Arşî, aşkın çilelerinden dolayı acı çekmektedirler. Nesîmî'nin şiirindeki âşık; aşktan dolayı gönlü yanmış, divane olmuş ve çaresiz kalmış birisidir. Arşî'nin şiirindeki âşık ise âh ve figânlar eden; ancak sesini hiçbir şekilde sevgilisine duyuramayan bir aşk hastasıdır. Öyle ki, neredeyse aşkıdan dolayı ölecektir. O, tam anlamıyla sevgilinin esiridir.

- Ballı, Hasan Hüseyin. (2012), “Çağdaş Hurufilik ya da Şifrecilik Adlı Tebliğin Müzakeresi”, *Gnostik Akımlar ve Okültizm (XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı)*, İnönü Üniversitesi Yayınları, s. 381-383, Malatya.
- Bashir, Shahzad. (2013), *Fazlullah Esterâbâdî ve Hurufilik*, (Çev.) Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Bilgin, Azmi. (2007), “Nesîmî”, *DİA*, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi, Ş. (2014), “Allah Âdem’i Kendi Suretinde Yaratmıştır’ Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl: 1. S 1. s. 1-20.
- Fazlullah Esterâbâdî. (2012), *Câvidân-nâme - Dürr-i Yetîm İsimli Tercümesi*, (Çev.) Derviş Murazâ, haz. Fatih Usluer, Kabalıcı Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1989), *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara.
- Kahraman, Bahattin. (1989), *Arşî Divânı’nın Tenkidli Metni I-II*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. (2010), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Ayan, Hüseyin. (1990), *Nesîmî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender. (2011), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Usluer, Fatih. (2017), *Hakikatlere Giriş – Mukaddimetü’l-Hakâyık*, Revak Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977), “Arşî (Hurûfî)”, C 1, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Usluer, Fatih. (2009), *Hurufilik*, Kabalıcı Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Usluer, Fatih. (2009), “Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerinde Yapılan Yanlışlıklar”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter, s. 1040-1059.
- Usluer, Fatih. (2014), “Risâle-i Virânî Abdal”, *Hurufî Metinleri 1*, Birleşik Yayınları, s. 143-232, Ankara.